

Бородий Д.И. Доверие как необходимое психологическое условие педагогического взаимодействия в отношениях «учитель-ученик»

Анализируется проблема доверия как необходимое условие эффективного педагогического взаимодействия в отношениях учитель-ученик. Осуществляется теоретический анализ различных подходов к определению понятия «доверие», обосновывается взаимозависимость доверия и общения в педагогическом взаимодействии; определяются факторы, препятствующие проявлениям доверия во взаимоотношениях учителя со школьниками.

Ключевые слова: доверие, взаимодействие, общение, учитель, ученики, личность.

Borodiy D.I. Trust as a necessary psychological condition for pedagogical interaction in «teacher-student» relationships

The problem of trust as a prerequisite for effective pedagogical interaction in «teacher-student» relationships is analyzed. The theoretical analysis of different approaches to defining the concept of «trust» is made, as well as the interdependency of trust and communication in pedagogical interaction are made. Factors that prevent manifestations of trust in the relationship «teacher – student» are determined.

Key words: trust, interaction, communication, teacher, students, personality.

УДК 378.013: 159923.2(477)(063)

М.П. Гетьманчук

**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС УКРАЇНИ**

На основі вивчення наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених досліджено особливості формування національної ідентичності у курсантів і студентів вищих МВС України. Проаналізовано рівень впливу загальноосвітніх і правових навчальних дисциплін на процес формування національної свідомості курсантів.

Ключові слова: нація, національна ідея, національна ідентичність, етнічна ідентифікація, національна свідомість.

Постановка проблеми. Одним із найбільш суперечливих явищ суспільного життя, яке вже майже два сторіччя впливає не тільки на

європейську, але й світову історію, є національне питання. Феномен нації, ставши визначальним чинником історичного розвитку, об'єктивно породив низку теорій, які намагаються це надзвичайно впливове явище втиснути у вузькі межі наукових (часто псевдонаукових) теорій і дефініцій. Розпад тоталітарного СРСР, утворення на пострадянському просторі національних держав не тільки посилили інтерес дослідників до національного питання, але й спростували твердження багатьох з них про відмирання націй у постіндустріальну добу. Взаємна підтримка держави й нації у сучасному світі забезпечує виживання і гнучкість національній державі як формі культурно-політичного утворення. Доки така підтримка існує, доки держави захищають і надають вираження національним ідентичностям, доти народи світу адресуватимуть свої відданість і довіру суверенним, територіально обмеженим національним державам.

Зарубіжні дослідники небезпідставно констатують, що на цьому етапі розвитку людства не просто примножилася велика кількість держав, саме поняття національної держави ще міцніше закріпилося у світі: 1) національна держава продовжує залишатися єдиною міжнародно визнаною структурою політичного об'єднання і лише вона допускається до вступу ООН та міжнародні організації; 2) після 1991 р. принаймні 18 нових національних держав було визнано «державами-спадкоємцями», а це сталося після сорокарічного періоду суцільних відмов з боку наддержав надавати подібний статус; 3) чималим і різноманітним є спектр сучасних національних держав: а) на одному його кінці перебувають національні держави, в яких домінує етнічне ядро; б) на іншому – етнічно глибоко розділені національні держави; в) між ними знаходяться національні держави із панівним етнічним ядром, але з однією чи більше значними етнічними та національними меншинами); 4) національна держава до цього часу залишається єдиною ареною для вирішення етнічних проблем [14, с. 146–148].

Зазначимо, що сьогодні в Україні відсутня загальноприйнята методологічна модель, яка б узагальнювала та інтегрувала теоретичні напрацювання вітчизняних науковців стосовно національної ідеї як основи стратегії розвитку національного державотворення. Певною мірою така ситуація породжує не тільки невизначеність у внутрішній та зовнішній політиці, але й чималу напругу та дезорганізацію в суспільстві. Ідеологічна невизначеність, відсутність ціннісних орієнтацій та усвідомленої мети і завдань суспільного розвитку, домінування партикулярних інтересів над загальнонаціональними, внутрішні та зовнішні виклики для національної безпеки – вимагають чіткого визначення теоретико-методологічних засад ідеології державного будівництва, основою для якого стала б об'єднувальна національна ідея.

Виклад основних положень. На початку 90-х років «Декларація прав національностей України» (від 1 листопада 1991 р.) констатувала факт: Україну населяють представники «понад ста національностей світу». Десять років опісля Всеукраїнський перепис населення (грудень 2001 р.) це уточнив: країну населяють представники 136 народів-етносів світу. Ще через вісім років Євросоюз нас «проінформував» про два непересічні факти: населення м. Маріуполя становлять представники 100, а м. Одеси – 132 народів-етносів світу [1, с. 46–47]. Справжнім лихом було й залишається термінологічне блукання в поняттях і категоріях, якими оперують науковці в постановці й вирішенні політико-етнологічних проблем. Головно не зрозуміло, хто є хто в соціоісторичній і в суто етнополітичних ієрархіях, методології визначення «національних меншин», «корінних народів» та «етнічних груп». У загальному підсумку ми так і не маємо чіткого уявлення про те, яким же є у народів, що населяють країну або певні регіони, етнополітичний потенціал соціуму – і державотворення, культурологічного розвитку та взагалі соціального просування в історії.

Як показує практика, а на цьому наголошують вітчизняні дослідники, вплив зовнішньополітичних чинників на процес національної консолідації України доволі значний. Деякі суб'єкти міжнародних відносин – ЄС, НАТО, США, міжнародні урядові та неурядові організації (ОБСЄ, Агентство США з міжнародного розвитку, ЄБРР, світовий банк та ін.) – переважно позитивно впливають на націоконсолідуючі процеси, водночас інші країни, зокрема Російська Федерація, етнічні батьківщини окремих національних меншин (Румунія, Угорщина) негативно впливають на процес національної консолідації України, загоструючи міжнаціональні відносини в регіонах [6, с. 314].

Неоднозначне трактування національної ідеї частково детерміноване різною інтерпретацією складників цього поняття – нації та ідеї. Поняття «національна ідея» пов'язане з формуванням нації та етносу, і відповідно з поняттям «нація», яке упродовж тривалого часу наповнювалося різним змістом. Термін «нація» походить із латинської і означає рід, плем'я. У Стародавньому Римі із поширенням римського громадянства поняття «нація» розпочало ототожнюватися із місцем народження і проживання та означало спільноту людей, об'єднану місцем походження чи споріднених кров'ю. Етатизація поняття «нація» у подальшому відбувалася в зв'язку із консолідацією політичної еліти за територіальною, мовною та культурною ознакою. Згодом цей термін став використовуватися для означення населення країни у значенні «підданство», «громадянство», «держава» [2, с. 31–35]. Нині термін «нація», як правило, уживають у значенні колективного суб'єкта,

який володіє повнотою державного суверенітету й об'єднує все населення країни.

Слов'янські народи трактування нації як етнокультурної спільноти запозичили від німців. У XVIII – першій половині XIX ст. у слов'ян (за винятком Росії) не було своєї державності, а тому поняття «нація» вони часто ототожнювали з поняттям етнос як культурно-психологічною та природно-біологічною спільнотою (родиною, сім'єю). Саме це слугувало обґрунтуванням для утворення власних національних держав [11, с. 27]. Різні народи у поняття «нація» викладають відмінний зміст, що залежить від характеру націогенези цих народів. Для пояснення цього феномена виникли політична, психологічна, культурологічна, історико-економічна, етнічна теорії нації, які за основу націогенези відповідно ставлять політичний, психологічний і т. д. фактори [10, с. 131–141].

Осмислення й аналіз поняття «національна ідея» вимагає також з'ясування змісту терміна «ідея». У теорії пізнання ідея (з грецької – «те, що видно», образ) є філософським терміном, що означає «зміст», «значення», «сутність» [20, с. 236]. Отже, ідея є осмисленою формою сприйняття явищ об'єктивного світу, яка згідно з теоретичним принципом узагальнює знання про різні факти й складові окремого явища, пояснює його сутність і відображає стійкі зв'язки між цими фактами та складниками. У практичній же площині під ідеєю розуміємо певний ідеальний образ – задум, який суб'єкт має намір реалізувати за допомогою практичних дій. Як зазначають науковці, національна ідея не обмежується суто науковими знаннями, які розглядають буття людини здебільшого у природному та суспільному вимірах, а містить також філософські, релігійні знання, елементи міфології.

Інтерес дослідників до національного міфу та релігійних уявлень як складових національної ідеї зумовлений тим, що, незважаючи на свій ірраціональний характер, міф і релігія реально впливають на всю життєдіяльність організму. У цьому контексті слід зважити на те, що ігнорування ірраціональних аспектів національної ідеї, зведення її до суто природного, соціального чи політичного виміру можуть завдати шкоди українцям, оскільки апеляція лише до знань про матеріальний світ в намаганні мобілізувати народні маси може обернутися їх «моральним роззброєнням та віддаленням від бажаної мети» [5, с. 17]. Це очевидно, оскільки національний ідеал українського народу має певною мірою релігійний характер. Невипадково деякі вітчизняні науковці розглядають реалізацію національної ідеї як процес, що спрямовує народ до Богобуття, такого кінцевого ідеального стану буття, в якому панують добро, любов і абсолютна гармонія [3, с. 25].

Відомий британський дослідник Е. Сміт, визначаючи зміст поняття «нація», зважає на те, що це складна конструкція з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних, політико-юридичних [16, с. 24]. Національна ідея – це також складний структурат. Вона складається із багатьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів: 1) національної ідентичності; 2) національного покликання; 3) національного ідеалу; 4) національних інтересів; 5) національних цінностей та пріоритетів; 6) механізмів реалізації національних інтересів (національної держави, національної стратегії, національної безпеки). Національна ідея – це осмислена форма сприйняття глибинної сутності свого народу, яка виражає його духовну першооснову, мету, сенс і фундаментальні принципи існування, що пронизують все національне буття та зумовлюють суспільний розвиток [18]. Її характер визначається менталітетом народу, рівнем розвитку його духовної і матеріальної культури, статусом на міжнародній арені, завданнями конкретної історичної епохи. Основна функція національної ідеї полягає в тому, що вона виступає важливим чинником націотворення та націогенези.

Центральним елементом у структурі національної ідеї є національна ідентичність. Термін «ідентичність» з англійської перекладається як тотожність, справжність. Під ним розуміють сукупність специфічних рис і характеристик особи і соціальної групи, які виділяють певну особу або соціальну групу з кола інших людей чи груп і є для окремої особи підставою для віднесення себе до цієї групи [7, с. 81]. Залежно від характеру соціально групових зв'язків ідентичність буває етнічною, класовою, соціальною, релігійною, професійною, культурною тощо. Взаємодіючи між собою, вони створюють «ієрархію ідентичностей», в якій кожна з них посідає своє місце [8, с. 142]. Сформована ідентичність – це ототожнення людини з певною соціальною групою, внутрішнє прийняття в духовному світі особистості системи цінностей, ідеалів, норм, зразків поведінки відповідної спільноти. Завдяки їй формується внутрішня система ставлення людини до себе і світу, система самоконтролю і самовизначення [17, с. 112–113; 19].

Національна ідентичність – це сукупність ідей, поглядів та уявлень щодо інтересів своєї нації, засобів і шляхів забезпечення цих інтересів. Вона характеризується почуттям належності й відданості людини певній нації. Сутність цього поняття – складне переплетення вроджених і набутих рис, міфологізованих уявлень і реальних образів. Національна ідентичність базується на певній системі рис – расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні вірування, традиційна обрядовість, звичаї) [8, с. 142]. Зазначимо,

що основою національної ідентичності є усвідомлений, раціональний вибір, який у свідомості, політичній волі, громадянстві, політичній культурі і виявляється у членів різних етнічних спільнот як співгромадян єдиної держави.

Національна ідентичність має інтегративну якість, яка містить етнонаціональні та загальногромадянські риси. Е. Сміт характерними рисами національної ідентичності називає: 1) історичну територію, або рідний край; 2) спільні міфи та історичну пам'ять; 3) спільну масову, громадянську культуру; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільну економіку з можливістю пересування у межах національних територій [16, с. 24]. Підкреслимо, що специфіка національної ідентичності як елемента національної ідеї полягає в тому, що через неї етнос (шляхом формування національної свідомості та самосвідомості) сягає розуміння свого становища і призначення у світі, своїх спільних інтересів й ідеалів, необхідності спільної боротьби за їх здійснення, усвідомлення національно-державної спільності та державного суверенітету [12, с. 390–391].

Розглядаючи теоретико-методологічні аспекти особливостей формування національної ідентичності, зважимо на поняття «етнічна ідентифікація». Етнічна ідентифікація – це ототожнення людьми один одного і себе з певною етнічною спільнотою, що дає їм змогу засвоювати визначальні стереотипи поведінки. Якщо говорити про українську етнічну ідентичність, то нині деякі дослідники характеризують її як явище, де на рівні титульного етносу можна спостерігати феномен так званої подвійної ідентичності – загальноукраїнську та регіональну: «східняки», «західняки», «галичани», «буковинці», «поліщуки» тощо [9; 13, с. 224]. Подвійність характерна також для представників змішаних шлюбів, діти яких успадковують елементи етнічної ідентичності своїх батьків.

У моноетнічних демократичних державах для багатьох громадян етнічна та національна ідентичності існують в нерозривній єдності, але в полі етнічних державах ці ідентичності не збігаються. В багатонаціональних і полі етнічних державах людина може ідентифікувати себе з певною етнічною групою, з політичною нацією або водночас з ними обома [8, с. 143]. За умов трансформації українського суспільства та в інших пострадянських державах може виникнути дисбаланс і протиріччя між етнічною та національною ідентичностями, а це призводить до відчуття соціального дискомфорту, вибору між двома ідентичностями. Сьогодні розбіжності і розбалансування між цими ідентичностями породжують сепаратистські настрої та тенденції, призводять до загострення міжетнічних протиріч і конфліктів.

Національна ідентичність визначає явище національної свідомості індивідуума. Визначення цього поняття мало еволюційний характер, і його сучасний вигляд – інтегроване поняття, що охоплює систему таких компонентів:

1. Усвідомлення особливостей національної культури своєї нації (самоназви, походження й історичного минулого членів нації, території, яка вважається Батьківщиною, мови, культури, економіки, що представляють елементи різних сфер чи підсистем національної культури).

2. Усвідомлення психологічних особливостей своєї нації (національний характер, національний темперамент, етнопонаціональна спрямованість (моральні переконання, ціннісні орієнтації, погляди, ідеали), специфічні для етносу здатності).

3. Усвідомлення тотожності зі своєю нацією, що передбачає національну ідентичність особистості (під національною ідентичністю розуміється загальна система уявлень про складові національного світу, що інтегрують індивіда з національною спільнотою; існують три типи ідентичності: націоцентрична, поліетнічна і транснаціональна).

4. Усвідомлення власних психологічних особливостей (передбачає перенесення людиною психологічних властивостей нації безпосередньо на себе, що призводить до усвідомлення ступеня присутності, виразності прояву і розвитку їх у самій людині. Однією з таких властивостей є національна гідність).

5. Усвідомлення себе суб'єктом своєї національної спільноти. Цей компонент передбачає об'єктивний і суб'єктивний зв'язок індивідуума зі своєю національною спільнотою. Об'єктивний зв'язок полягає в соціальній залежності людини від суспільства, а суб'єктивний – передбачає психологічну прихильність особистості до умов життєдіяльності своєї нації. Усвідомлення себе як представника певної національної спільноти тісно пов'язане з симпатією, формами якої є співпереживання та співчуття.

Умовою формування національної визначеності є опанування людиною системи національних цінностей, орієнтовним змістом якої може бути:

– абсолютні цінності: віра, надія, любов, сумління, чесність, справедливість, ширість, гідність, милосердя, досконалість, мудрість, благородство;

– національні цінності: історична пам'ять, українська ідея, єдність поколінь на основі віри в національну ідею, почуття національної гідності, любов до рідної культури, українська мова, пошана до національних символів, самопожертва в боротьбі за свободу нації, толерантне ставлення до інших націй, дбайливе ставлення до національних

багатств, до рідної природи, почуття гумору, любов до праці. Також є громадянські, сімейні та особисті цінності.

6. Соціально-моральна самооцінка національного, що є свого роду самоставленням на основі переживань, які виникають у ході генезису національної самосвідомості на різних етапах її становлення.

Науковці також зазначають, що в сучасних умовах спостерігається тенденція до відродження та експансії етнічної ідентичності, яка охоплює сферу мовної поведінки, культурних цінностей, народних звичаїв, традиційних вірувань. Етнічні ідентичності можуть виконувати і конструктивну й прогресивну, і деструктивну й реакційну роль. Деструктивно-реакційна функція етнічної ідентичності пов'язується з такими явищами, як етноцентризм, агресивний етніцизм, ксенофобія. Саме внаслідок агресивного етніцизму з'явилося таке поняття, як «етнічні чистки» [13, с. 224–225]. Тому для української нації, яка відроджує своє етнічне коріння і водночас прагне цивілізованого діалогу з іншими народами, важливо зберегти рівновагу між повагою і гордістю за своє етнічне походження з почуттям належності до однієї спільноти – української нації, ідентитами для якої є одвічні цінності – державність, мова, культура.

Сучасна структура підготовки правоохоронців вже містить певні можливості формування національної свідомості курсантів. Так, зокрема, робочими навчальними планами у вишах МВС передбачено вивчення низки культурологічних навчальних дисциплін і дисциплін, що висвітлюють питання української державності. До них можна віднести історію України, культурологію, історію держави і права України тощо. Відома зацікавленість Міністерства внутрішніх справ у впровадженні навчального курсу з історії українського козацтва.

Певна робота здійснюється також відділами по роботі з персоналом та офісерами факультетів вишів МВС. Завдяки їх зусиллям курсанти залучаються до заходів, що є традиційними для українських захисників. Це, наприклад, вшанування пам'яті загиблих працівників міліції, відзначення державних і традиційних християнських свят, відвідування театру, виставок тощо. Однак, досі ще не здійснюється діагностика рівня сформованості національної свідомості курсантів. Крім того, виникає розрізненість зусиль різних підрозділів системи МВС і відсутність координації в їх роботі. З уваги на вищезазначене, на нашу думку, можна виокремити такі напрями щодо удосконалення процесу формування національної свідомості курсантів:

1. Запровадження систематичного проведення моніторингу сформованості рівня національної свідомості курсантів.

2. На підставі діагностичних досліджень визначення ролі кожного підрозділу та заходів, що вони здійснюють, у формуванні національної свідомості майбутніх правоохоронців.

3. Створення централізованої системи формування національної свідомості курсантів, до якої слід залучити кафедри, факультети та інші структурні підрозділи, передбачити максимальну самостійність та створення умов для активної позиції курсантів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу.

4. Визначити рівень впливу правових та інших загальноосвітніх навчальних дисциплін на процес формування національної свідомості курсантів. Особливо зважати на роль спеціальних правових дисциплін не тільки у справі покарання злочинців, а й у підготовці курсантів вищих МВС до захисту державності, прав та свобод в Україні, базових цінностей громадянського суспільства.

Висновки. В Україні є теоретична база та певний практичний досвід формування національної свідомості осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах системи МВС. У вищих закладах основи для формування національної свідомості курсантів. Водночас є й перспективи для вдосконалення процесу формування національної свідомості майбутніх правоохоронців.

1. Варзар І.М. Політична етнологія: пропедевтичний курс / І.М. Варзар. – 2-ге вид. перероб. та допов. – К.: Персонал, 2011. – 354 с.

2. Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 353 с.

3. Кісь Р. Аспекти національної ідеї / Р. Кісь. – К.: Українська видавнича спілка, 1997. – 27 с.

4. Кучерявий А. Національна свідомість як предмет педагогічної практики у вищих навчальних закладах МВС України / А. Кучерявий // Актуальні проблеми формування національної самосвідомості у вищих навчальних закладах: матер. Всеукр. наук.-прак. конф. (9–10; XI. 2007 р.). – Донецьк: Норд-Комп'ютер, 2007. – С. 196–203.

5. Леся Українка і національна ідея. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 169 с.

6. Луцишин Г.І. Національна консолідація України в умовах сучасного політичного процесу: монографія / Г.І. Луцишин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 364 с.

7. Майборода О. Ідентичність / О. Майборода // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 81 с.

8. Малий етнополітичний словник. – К.: МАУП, 2005. – 288 с.

9. Обушний М.І. Етнос і нація: проблема ідентичності / М.І. Обушний. – К.: Укр. центр духовної культури, 1998. – 203 с.

10. Основи етнодержавства / за ред. Ю. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
11. Пасічник В.М. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин / В.М. Пасічник. – Львів: Сполом, 2007. – 182 с.
12. Політологічний енциклопедичний словник. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
13. Політологічний словник / за ред. М. Головатого та О. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
14. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт; пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
15. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е. Сміт. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с.
16. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
17. Угрин Л. Проблема ідентичності України в контексті європейської інтеграції / Л. Угрин // Україна і Центральна Європа: проблеми та перспективи інтеграції: матер. міжнар. конф. (м. Львів, 22–24.04.1999 р.). – Львів: ЦПД, 1999. – 110 с.
18. Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення / А. Фартушний. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2000. – 307 с.
19. Фартушний А. Українська національна ідея: генеза та сутність / А. Фартушний. – Львів: Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 1998. – 126 с.
20. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

Гетьманчук Н.П. Методологические аспекты изучения особенностей формирования национальной идентичности в высших учебных заведениях МВД Украины

На основе изучения трудов отечественных и зарубежных ученых исследованы особенности формирования национальной идентичности у курсантов и студентов вузов МВД Украины. Проанализирован уровень влияния общеобразовательных и правовых учебных дисциплин на процесс формирования национального сознания курсантов.

Ключевые слова: *нация, национальная идея, национальная идентичность, этническая идентификация, национальное сознание.*

Het'manchuk M. P. Methodological Aspects of Study the Peculiarities of National Identity Forming in Ukraine's Higher Educational Establishments of Ministry of Internal Affairs

The peculiarities of national identity forming in Ukraine's higher educational establishments of Ministry of Internal Affairs cadets and students on the basis of scientific works of home and foreign authors study are examined. The level of influence of general and legal educational disciplines on the process of cadets' national consciousness forming is analysed.

Key words: *nation, national idea, national identity, ethnic identity, national consciousness.*